

Den store Udfejlsesfest

17.–18. januar 1772

Om førindustriel, folkelig protest i 1700-tallets København

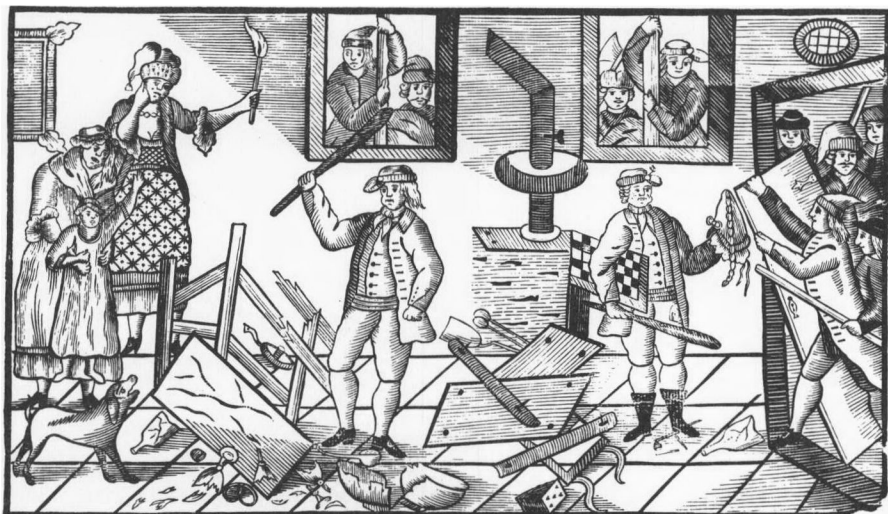
Af Henrik Stevnsborg

Struensee-kuppet

Tidligt om morgenen den 17. januar 1772 blev Danmarks faktiske diktator, grev J. F. Struensee, kuppet. Og samme dags formiddag lod de nye magthavere, d. v. s. juntaen omkring enkedronning Juliane Marie, arveprinsen og Ove Guldberg, kong Christian 7. paradere i en fløjlsvogn, forspændt otte hvide heste, for at dokumentere, at nu var han »befriet«. I Københavns gader slog jublende menneskemasser sammen om vognen, hvor kongen sad, ligbleg og rædselsslagen (1). Natten imellem den 17. og 18. januar 1772, da militæret havde bragt den styrtede kabinetsminister og hans tilhængere bag lås og slå, var folkemasserne stadig på benene, og byens gader blev hærget af voldsomme uroligheder. Under disse blev et halvhundrede af byens såkaldte »frøken- eller punchekontorer«, d. v. s. mistænkelige og anløbne værtshuse og bordeller, stormet og raseret. Blandt dem, der sympatiserede med det skete, fik urolighederne kælenavnet »Den store Udfejlsesfest«.

Udfejlsesfesten, historiografisk set

Denne Udfejlsesfest er alene inden for det sidste tiår blevet skildret i flere fremstillinger af Struensee-epokens historie. Blandt andet er det sket i udgivelser, som fremkom for at markere 200-års jubilæet for greverne Struensee og Brandts effektfulde lemlæstning og henrettelse på Fælledens uden for København den 28. april 1772 (2). Men forsøg på at nå til en dybere forståelse af, *hvad* det egentlig var, der skete under Udfejlsesfesten, leder man forgæves efter. I det følgende skal dette forsøg gøres. Udgangspunktet er det diffuse kildemateriale, som er bevaret fra samtiden, og der rundes – mere teoretisk – af med baggrund i George Rudés forskning i »the crowd's« aktioner i 17- og 1800-tallets europæiske metropoler Paris og London (3).

Afbildning paa den store Udfeielses-Fæst i Kiøbenhavn,
Ratten imellem den 17 og 18 Januarii 1772.

Den store Udfeielsesfest i samtidig gengivelse.

Den fysiske vold

Hvor mange, der faktisk tog del i Udfeielsesfesten, vides ikke. Et dækkende handlingsreferat af begivenhederne kan heller ikke gives. Dertil var forløbet for komplekst; for mange ting skete på én gang. Men volden, det overlagte og systematiske hærværk, er velbevidnet.

På et samtidigt skillingsstryk ses en dør blive flået af hængslerne, mens folk maser ind; et gulv overstrøet med ituslået inventar; en splittet kakkellovn; en køllebevæbnet mand, som maltrakterer et bord (se illustrationen). Og om hærværket på Gabels – den senere Efterslægtens – gård på Østergade, hvor starten til hele aktionen formentlig gik ved 18-tiden, og hvorom der gik rygter, at stedet skulle indrettes til et luksusbordel under Struensee og dronningens personlige protektion (4), skriver en af dem, der var med: »[Man] saa . . . strax mængten at velte ind, klynge sig op i Vinduerne, og slog alt hvad der fantes i smaae . . . [således at] i alle gange sidder icke en Splint af Karmene i [;] Betræk [;] Paneel, Gulvet, Kakkellovne blev borte at der nu intet findes« (5).

I det hele taget blev der gået effektivt til værks. »Men hvad har vel denne rasende Sverm ladet blive tilovers for Eder? [spørger de stormede bordel- og værtshusholdere retorisk]. Intet. Ei Vinduer, Porte, Døre, Borde, Stole, Skabe, Sænge, Klæder, Kakkellovne, Kaminer, Lofter, Gulver, Trapper,

»The Tar's Triumph«. Stik som skildrer en bordelstorm i London 1749. Sammenlign med stikket fra Udfejlsesfesten. Gengivet med tilladelse fra British Museum.

Panelværk, Tapetserier ... intet uden Stenene i Murene bleve staaende« (6).

De stormede bordeller

Skillingstryk og trykkefrihedsskrifter i stort tal (7) fastholdt i den følgende tid nattens begivenheder. Herigennem kunne befolkningen rekapitulere dem igen og igen og enten mindes egen indsats eller gyse over det uhørte. To af disse trykkefrihedsskrifter skiller sig ud fra de øvrige ved – i lighed med en upubliceret »dagbog«, ført af trykkefrihedsskribenten Søren Rosenlund – at indeholde systematisk og gadevis sammenstillede kataloger over de personer og lokaliteter, der var mål for urolighederne (8). Straks virker disse lister som den rene og skære fiktion med deres maniske opremsning af bizarre navne, gade op og gade ned, som f. eks. disse fem, der hævdes hjemmehørende i Ulkegade, den senere Holmensgade: »Jomfrue Ørn, den gule Fitte; Husaren eller Printz Kiørud; Væveren eller Madame Staabie; Lorentz Udhaleren; Kattedkillingen« (9). Navnene kan imidlertid ikke uden

videre affejes som et produkt af fri fantasi hos sensationslystne og over-spændte trykkefrihedsskribenter. Prins Kørud f. eks., fra det ovenstående citat, er, selv om han lyder som en sagnfigur, et notorisk alias for værtshusholderen med det borgerlige navn (og det blakkede rygte) Anders Nielsen Winther (10). Og navnene er for den sags skyld ikke mere mærkværdige end dem, Hugo Matthiessen har fundet hæftet på prostituerede kvinder og bordelværtinder i 1500-tallets Helsingør (11). Man skal ikke skue hunden på hårene. Trykkefrihedsskrifterne og dagbogen kan ikke forkastes som kilde til, hvilke steder der blev raseret natten mellem den 17. og 18. januar 1772 (12).

På den anden side hersker der nogen uenighed om det samlede antal stormede »kontorer«. Lavest ses tallet sat af den ukendte ophavsmand til trykkefrihedsskriftet med den tidstypiske og knudrede titel »Det ulykkelige Udlæg, som skeete uden Dom og Execution Natten imellem den 17 og 18 Januarii paa de 56 Ponse-Contoirer og Ølkipperer, samt Betienternes Ubarmhertighed imod det smukke Kiøn, som gjorde Forretningen«. Som det fremgår af titlen: 56. I »Grev Struenses mærkværdige Testamente, opsat af ham selv og confirmeret af Lucifer« siges 65, mens Rosenlunds dagbog (som til forskel fra de to nævnte publikationer udover en opremsning af »kontornavne« oplyser de stormedes præcise adresse med gade og nummer, men uden navngivne personer) når op på 77. Andetsteds nævnes tal på 55, 60 og 72 (13). Minimumstallet på raserede ejendomme kan med ret stor sikkerhed sættes til 59. Det var det tal, et par nysgerrige øjenvidner nåede frem til, da de den følgende dag gennemvandrede byen for at fastslå ødelæggelsernes omfang (14).

Udover Rosenlunds liste og listerne i trykkefrihedsskrifterne findes også lister af mere officielt tilsnit. Udfejelsesfesten betød økonomisk tab for en række husejere i København, hvortil kom de, som »blot« fik spoleret inventar og ikke ejendomme. Ejendommene skulle genopbygges og repareres, inventar og løsøre skulle erstattes. Både fordi de hærgede og mishandlede ejendomme ikke var nogen pryd for byen, og fordi håndværkerne allerede var igang, accepterede byens øvrighed, at der iværksattes en offentlig indsamling til fordel for de skadelidte. Herefter gav også regeringen grønt lys for et sådant projekt (15). De mere eller mindre udspecificerede ansøgninger og regnskabsbilag, som tilgik magistraten for at få del i denne indsamling med angivelse af hver enkelts tab, er forsvundet. Men en skematisk opstilling med ansøgerens navn, adresse og skadens omfang findes. Selv om kongen af egen lomme skød 6000 rigsdaler i puljen, nåede man imidlertid langt fra op på de over 45.000 rigsdaler, som skaderne skulle beløbe sig til (16). Stillet over for dette dilemma vurderede magistraten ikke blot, hvorvidt beløbsangivelserne lå inden for det realistiske, da de

indkomne penge skulle fordeles. De enkelte ansøgere blev også bedømt ud fra deres »skyld«. Var der mistanke om, at man holdt bordel eller husede »løse kvinder«, var man a priori afskåret fra at få del i de indsamlede penge. Hvilke kriterier, magistraten har lagt til grund for denne filtreringsproces, kunne unægtelig være interessant at vide, men alene resultatet er overleveret. Ansøgerne blev delt i seks kategorier:

1. 42 uskyldige husejere og prioritetshavere.
2. 10 skyldige husejere, »til hvilke ikke uden grund, haves Suspicion«, men med fremmede prioriteter.

Disse to grupper, d. v. s. ialt 52 husejere (og prioritetshavere), modtog økonomisk støtte.

3. 13 personer som uden skyld har mistet effekter og løsøre.
4. 2 personer som i gruppe 3, der dog har sat deres fordringer urealistisk højt.

Også disse grupper modtog støtte.

5. 5 kreditorer i Gabels ejendom på Østergade.
6. 49 der har mistet effekter og løsøre, »men ikke uden grund holdes Suspecte«.

Grupperne 5 og 6 fik intet (17).

Ikke alle, der blev ramt af urolighederne den 17.–18. januar 1772, kunne således ifølge magistratens skøn betragtes som bordelværter og anløbne værtshusholdere. Tilsvarende tanker gjorde et trykkefrihedsskrift sig: »Jeg troer [reflekterede forfatteren] uden at forsynde mig, de, hvilke denne Ulykke i Staden er rammet, kan og bør deles i tvende Dele: Skyldige og Uskyldige« (18). En minoritet, som ikke var bordelværter eller havde med prostitution at skaffe, er da også utvivlsomt blevet suget med i malstrømmen. Målskiven for hele aktionen er der imidlertid ingen tvivl om. Det var »puncheværterne«, »de lystige værter«, der ». . . skjænker Punch-Viin med de dertil behøvende Piger« (19).

Deltagerne

I en moderne fremstilling som Harald Langbergs »Dødens Teater« fra 1971 hedder det om deltagerne i urolighederne under Udføjelsesfesten: ». . . selvfølgelig var det kun en fåtallig mængde af befolkningens værste udskud, der her havde grebet en kærkommen lejlighed til at slå sig løs« (20). Et helt

Københavnsk bordelinterieur fra det 18. århundrede.

analogt syn på deltagerne finder man til overmål i datidige trykkefrihedsskrifter – »the mob«, »Matroser og Pøbel«, »ryggesløse, fordrukne, urolige, grove og slette Mennesker«, »fordrukne Matroser, nogle fortumlede Kielder mænd, Spækhøkere og Bryggerknoller« (21). Pøbel var også, hvad myndighederne, eksempelvis personificeret ved politimesteren, Vilhelm Bornemann, havde at sige om aktørerne; destruktive repræsentanter for de allerlaveste lag i samfundspyramiden (22). Men det er et spørgsmål, hvor meget man skal lægge i et begreb som »pøbel«. Definerer man – som en politifuldmægtig gjorde det i forbindelse med uroligheder i København i 1793 – pøbel som »... drenge og andre der i paaklædning saae ud som Haandværks Karle og Arbeidsfolk« (23), er definitionen for snæver til at give et sandfærdigt billede af aktørerne. Under urolighederne i 1793, f. eks., deltog – uanset politifuldmægtigens påstande om det modsatte – også personer, »... som var skikkelig paaklædt, og ei kunde føres til den ringeste Classe«, blandt andet selvstændige erhvervsdrivende og embedsmænd (24). Det synes derfor, som om glosen pøbel har ligget nær, når øvrigheds personer skulle etikettere deltagerne i uroligheder i København.

Også for Udfejlsesfestens vedkommende skal sådanne bekvemmeligheds-gloser givetvis tages med varsomhed. Et enkelt af de mange trykkefriheds-skrifter, som bærer præg af at være en øjenvidneberetning, skildrer, hvorledes også »pæne borgere« var i aktion i ly af mørket: »Men at jeg da skal skrifte reent ud, gid jeg faae Got, om jeg ikke saae adskillige artige Dragter i Løbe-Gravene, omkring ved de smukke Festninger. Som f. Ex. Da Fæstningen: Mad. Mads Madsens-Borg skulde blokkes og man begyndte at rykke Krigs-Maskinerne nær til vor fromme Madames Mure, vrimlet den ene Skindpels i den anden, den ene Kittel i den anden, den ene Rokkelore i den anden, men derfor siger jeg ikke just at Spekhøkerne, Bryggerkarle og Hyrekudske nærmede sig Fæstningsværkerne. Da den første Bombe blev løsnet ved det smukke lille Skræder-Kastel i Laxegaden, fik jeg Øye paa mange smukke Borger-Kioler« (25).

Motiver

Med hensyn til deltageres motiver byder det samtidige materiale på flere forklaringer. Først og fremmest: Aktørerne var en flok sanseløst berusede ballademagere; marionetter i hænderne på ledere, »ringleaders« (26), der distribuerede lister med angivelse af, hvor deres håndlangere skulle slå til. Sådanne ledere er enten navnløse eller som f. eks. af forfatterinden og »hofsladdertasken« Charlotte Biehl peget præcist ud: enkedronning Juliane Marie og grev Rantzau (en af de aktive i Struensee-kuppet) (27). Nok har enkedronningen, arveprinsen og Guldberg samt kredsen omkring dem et langt stykke ad vejen sympatiseret med Udfejlsesfesten. Der blev tøvet påfaldende længe, før ordensmagten hen ad 4-tiden om morgenen blev sat ind mod deltagerne i urolighederne. Og valget af ofre var, som kongens tidligere kabinetssekretær, schweizeren Reverdil, maliciøst noterede sig, særdeles heldigt – det var jo ihvertfald ikke de nye, illegitime magthavere selv! – »Og den ny regering straffede ingen for dette glædesudbrud, der var så naturligt i sine årsager og så heldigt med sit valg af ofre« (28). Men at slutte fra en vis sympati med aktionen til, at den direkte skulle være iscenesat oppefra, er imidlertid et langt spring. Formentlig kan man da også med sindsro lægge såvel forestillingerne om ledere, forstået som udenforstående skumle bagmænd, der i forvejen havde tilrettelagt hele aktionen, som forestillingerne om lister til side.

Men hvis der *ikke* har eksisteret en i forvejen tilrettelagt plan og omhyggeligt udarbejdede og mangfoldiggjorte lister, må der søges andre forklaringer på, hvorledes deltagerne i urolighederne fandt vej til bordellerne i nattens mulm og mørke. Enten har der blandt dem været personer med »inside-information« – »Troligt er det, at mange af dem, som har været

med at ruinere ovenmeldte Huse . . . har mangan Aftenstund i Tusmørket besøgt disse smukke Jomfruhuse, ja maaske hvilet om Natten i Skiøgens Arm« som et trykkefrihedsskrift udtrykker sig (29). Eller der har blandt deltagerne været lokale folk; folk der vidste alt om, hvad der foregik hos naboen og genboen. Under alle omstændigheder er det svært at forestille sig, at personer, som optrådte i slåbrok midt under urolighederne, er kommet særlig langvejs fra – midt om natten i januar måned (30).

Iøvrigt kunne man – navnlig i Øster kvarter, Københavns bordelkvarter par excellence – dårligt undgå at have en forestilling om, hvor bordellerne havde til huse. For der blev almindeligvis ikke udvist større påholdenhed med hensyn til reklamemetoder. På en tur gennem den tætpakkede slum kunne man umuligt overse de mange skumle buler og de mistænkeligt pynkede kvinder, som ganske åbenlyst stod som »skilte« i vinduer, døre, opgange og kælderhalse. Blot to eksempler fra 1770'erne: Da tre betjente under en natlig politirazzia i Øster kvarter ». . . passerede igiennem Viingaard Strædet stod et Pyntet Qvind Menniske i Ponsche Skiænker Margrethe Bierckes Enkes Forstue [og] inviterede dem 2de gange ind« (31). Og hos puncheskænker Helvigs enke i Reverentzgade har de prostituerede kvinder ». . . grebet fat paa Mandfolck og slæbt dem need i Kielderen og . . . skioldt dem ud naar de ikke har villet lade sig trække need« (32).

Et andet syn på deltageres motiver – som tildeler dem væsentlig større grad af rationalitet – er det, der går på, at urolighederne skal ses som religiøst og moralsk betinget. De var en massiv kollektiv reaktion ». . . mod en enorm og ukontrolleret tøjlesløshed« (33). For med en ny og revideret politilovgivning pr. 2. april 1771 havde Struensee – hævdedes det – givet den københavnske prostitution fuldstændig frie tøjler. I denne lov, som var udarbejdet af Struensee-manden, overpræsident U. A. Holstein, hed det blandt andet: »Politimesteren skal iøvrigt aldeles ikke blande sig i, hvad der sker eller ikke sker indendørs i husene, men tværtimod lade enhver nyde al frihed heri. Lige så lidt skal han bekymre sig om denne eller hins indtægtskilder. Ejheller skal han – medmindre hans bistand udtrykkelig kræves – tilvejebringe oplysning om, hvorvidt kvinder lever alene eller ej; om der ved nattetide bliver drukket og spillet på værtshusene; eller om hvad der sker i indbyggernes privathjem ved højtiderne« (34). Disse indskrænkninger i politiets kontrollerende myndighed vis å vis hovedstadsindbyggerne stod imidlertid i høj grad for Struensees egen regning (35), og ihvertfald var de uden basis i det borgerlige moralkodeks, der så disse bestemmelser som ene og alene et forsøg på ». . . at sætte Skiøgerne i Sikkerhed« (36). Lagt sammen med en række andre ». . . uforsigtige og tøjlesløse Forordninger, som udkom til den huslige og ægteskabelige Troskabs Svækkelse«, blandt andet om liberalisering af mulighederne for at indgå

Afbildning paa det store Sørge-Sæt,
for Nympherne at bære efter den fordam

Greve Johan Friderich Struensee,

Satirisk stik fra tiden efter Struensee-kuppet: De prostituerede kvinder begræder tabet af deres »velgører«.

ægteskab (37), var der hermed skabt grobund for, at København kunne udvikle sig til et veritabelt Sodoma og Gommorha. Efter den 17. januar 1772 var de prostitueredes »ven« og »Patron« imidlertid ude af billedet, og Udfejlsesfesten (bare navnet!) havde til hensigt at »... udslette alle ugudelige af Landet, og udrydde af Herrens Stad alle dem, som gjør Uret« (38). Det skal slet ikke udelukkes, at dette motiv har været en reel drivkraft for en større eller mindre del af aktørerne, som har oplevet Struensee-styret og usædelighed som synonym.

Enkelte trykkefrihedsskrifter antyder endnu et motiv. Det nævnes sjældent som motiv direkte, men fremføres som led i en systematisk hetz, i en »... art læserbrevstorm, hvor kun én tendens var accepteret« (39), mod prostitution og bordeller i tiden efter 18. januar 1772. Men der er utvivlsomt tale om et motiv alligevel, et motiv af økonomisk natur. Struensee-epoken var økonomiske uår for København. På det industripolitiske område gennemførtes under Struensee, at den hidtidige politik med et statsligt engagement i manufakturer og fabrikker blev lagt på hylden. Fabrikerne og manufakturerne blev afviklet – måske som svar på en udefra kommende

økonomisk depression, og »Resultatet blev en meget omfattende arbejdsløshed i København« (40). Men ikke nok med at arbejdsløsheden hærgede. Sammenfaldende med dette var der katastrofal fødevaremangel i hovedstaden, såvel i vinteren 1770/71 som i 1771/72. Korn- og brødpriserne lå usædvanlig højt, og ved de ekstraordinære kommunale brødsalg var der kø og tumulter (41). Københavnerne i tusindtal må have følt deres eksistens truet. Men én befolkningsgruppe pugede tilsyneladende penge i den ellers fattige tid: bordelværterne og de prostituerede. – »Ja man kan jo nok fortælle sig Helvede paa andre Ting, end som alene paa Horerie, enten ved falsk Vægt, falsk Maal, Tyveri, Bedragerie med mere, hvormed man udsuer (!) sin Næste og stæler ham Pengene af Lommen«. – I deres hæmningsløse jagt på »utilladelig slem Vinding« er bordellerne at ligne med dem, ». . . hvis Næring og Brug grunder sig paa ubillig Ager og Rente, eller som Korn-Pugere, der forhøier Priserne, og forvolder dyr Tid iblant den fattige Almue, samt Told-Forpagtere og flere Ægyptiske Plage-Fogder, som kiendelig udsuer Landets Indbyggere«. – »Naar vi nu gjør Kalkyl, og siger, at kuns en Person gaaer ind i hver af disse Huse en Aften, og i det aller ringeste ikke fordøyer mere end Een Rixdaler pro Persona, tænk mig saa engang, hvordan disse 72 Rdlr [forfatteren regner med 72 stormede bordeller] bliver doubleret, naar jeg regner at mange har gjort det samme som een. Alle disse Penge er et offentlig Tyverie; thi hvad Skiøgen faaer, har ingen andre Got af. Tænk nu engang, hvor uendelig store Summer der maae savnes iblant os . . .« (42).

Hvorvidt der med sådanne forestillinger blot er tale om et drømmebillede, men med den håndgribelige konsekvens, at bordelværter og prostituerede kvinder blev presset ind i rollen som syndebukke for de fatale økonomiske forhold i 1771–1772, skal være usagt. Vigtigst er, at sådan kunne de opleves. Og den indædte, hadefulde tone i de fremførte eksempler er umiskendelig.

Der er i denne forbindelse grund til at hæfte sig ved den anvendte aktionsform under Udfejlsesfesten: det målrettede hærværk på materielle ting, aldrig på personer (43). Netop *denne* aktionsform er et generelt kendemærke for den førindustrielle, folkelige protest i storbyerne London og Paris. »Mens deltagerne i sådanne førindustrielle, folkelige protestaktioner nok optrådte forskelligt ved forskellige lejligheder, var der altid to gennemgående træk ved disse aktioner: det direkte, og spontane element samt bestræbelserne for at gennemføre en form for elementær, »naturlig« retfærdighed. De, der strejkede, ødelagde sædvanligvis maskinerne, eller de stormede deres foresattes bopæl; de, der protesterede mod fødevarepriserne, invaderede torve, markeder og bagerforretninger, hvor de gennemførte en folkelig priskontrol; navnlig i byerne var de, der protesterede,

tilbøjelige til at storme andre troessamfunds mødesale og kapeller og til at ødelægge deres ofres private huse og ejendele« (44). I Paris og London fandt disse aktioner gerne sted ». . . i reaktion på en åbenlys trussel mod arbejdernes, de mindre håndværkeres og de småhandlendes livsvilkår« (45), som George Rudé har dokumenteret det.

Bag urolighederne i København den 17.–18. januar 1772 har derfor næppe blot ligget et moralsk-religiøst betinget had til kabinetsministeren og hans påståede proselytter, bordellerne og de prostituerede kvinder. Økonomisk frustration og utålelig social nød har i 1771–72 været et tema, som ikke blot hovedstadssamfundets allerfattigste lag, men også grupper længere oppe ad rangstigen – grupper som under »normale« økonomiske betingelser ellers plejede at kunne klare sig – har kunnet forenes om. Ikke blot »*de ludfattige*, som virkelig lider nød, og *de fattige*, der sidder hårdt i det, samt *det arbejdende folk*, der arbejder hårdt men ikke lider nød«, men også repræsentanter for »*middellagene*, der lever godt« (46), som det hedder i en analyse af samfundsgrupperingerne i det førindustrielle England, må formodes at have været truet på deres eksistens i perioden under Struensee. At spørgsmålet om økonomi løber som en rød tråd under Udfejlsesfesten antydes ligeledes af en henkastet bemærkning i den tidligere omtalte Reverdils memoirer: »Dernæst blev det et spørgsmål om at angribe baron Schimmelmans palæ, fordi det tilhørte en rig pengemand« (47). Noget tilsvarende kommer frem i et brev, affattet af en kaptajn Schönning natten mellem 23. og 24. januar 1772, før han skal ud for at se til patruljerne, som holder vagt i Københavns gader for at forebygge nye uroligheder: »De har truet, siger man, endnu at ville plyndre fleere Huuse, og deriblandt nogle af Distinction« (48).

Udfejlsesfesten lader sig udmærket tolke som primært en bred »ekstra-parlamentarisk« aktion, en forsinket social protest over for Struenseestytret, udsprunget af de stadig barskere levevilkår i de forudgående par år (49).

Denne artikel er blevet til med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd. For råd og dåd ved udarbejdelsen takker jeg Gustav Henningsen, Eske K. Mathiesen og Iørn Piø.

Noter og henvisninger:

1 Svend Cedergreen Bech, Brev fra Dorothea. Charlotta Dorothea Biehls historiske breve, Kbh. 1975, s. 294. Fr. Schiern, Bidrag til Oplysning af Katastrophen den 17de Januar 1772, i Historisk Tidsskrift 4. rk. 2, s. 730. 2 Se: Harald Langberg, Dødens Teater. Revolutionen 1772, Kbh. 1971, s. 37–38. Svend Cedergreen Bech, Struensee og hans tid, Kbh. 1972,

s. 360–64. Se også samme, *Oplysning og Tolerance 1721–1784*, bd. 9 i *Politikens Danmarks-historie* 3. udg. Kbh. 1977, s. 479–80. 3 Bl. a. i *The Crowd in the French Revolution*, Oxford 1959. *The Crowd in History 1730–1848*, New York, London, Sidney 1964. *Hanoverian London 1714–1808*, London 1971. *Paris and London in the eighteenth Century. Studies in Popular Protest*, New York 1971. 4 Se f. eks. Svend Cedergreen Bech, *Brev fra Dorothea* . . . , s. 282 og (Søren Rosenlund), *Anonym Dagbog fra Struensee-tiden*, i *Rigsarkivet (RA)*, håndskriftsamlingen IV N 15, upagineret, jfr. *RA håndskriftsamlingen IV N 11 »Anonym Dagbog fra 15 Junii (!) – 27 Januar 1772«*. Rosenlund var antagelig øjenvidne til ihvertfald en del af Udfejlsesfesten, jfr. *Den paa sin egen Regning flyttende Trops bedrøvelige Udtog af de smukke Huse Natten imellem den 17 og 18 Januarii*, Kbh. 1772, s. 6. 5 (Søren Rosenlund), *Anonym Dagbog* . . . Se også: *En Supplique fra de Kiøbenhavnske Jomfrue-Huuse*, som skulde have været overleveret til Greve J. F. Struensee, dersom ikke bemeldte Greve, formedelst indløbende Omstændigheder, var bleven hindret fra at imodtage fleere Suppliquer, Kbh. u. å., s. 5. 6 *Upartiske Tanker over den voldsomme Medfart, som Natten imellem den 17 og 18 Januarii indeværende Aar 1772 vederfores de mange saa kaldte Jomfrue-Huse i Kiøbenhavn, i Pennen forfattet af en gammel Magister Philos*, Kbh. 1772, s. 17. 7 *Vedr. skillingstrykkene: Fr. C. Krohn, Samlinger til en beskrivende Fortegnelse over Danske Kobberstik, Raderinger, Illustrationer m. m.*, Kbh. 1962, nr. 1633–36 og V. E. Clausen, *Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1650–1870*, Kbh. 1961, s. 188–89. 28 trykkefrie-dsskrifter vedrørende bordelstormen er samlet i *Luxdorps trykkefrie-dsskrifter 2. rk. 7 (Det kgl. Bibliotek)*. 8 *Grev Struenses mærkværdige Testamente*, opsat af ham selv og confirmeret af Lucifer, Kbh. 1772. Det ulykkelige Udlæg, som skeete uden Dom og Execution Natten imellem den 17 og 18 Januarii paa de 56 Ponse-Contoier og Ølkipperer, samt Betienternes Ubarmhiertighed imod det smukke Kiøn, som gjorde Forretningen, Kbh. 1772. (Søren Rosenlund), *Anonym Dagbog* . . . 9 *Grev Struenses mærkværdige Testamente* . . . 10 *Om Anders Nielsen Winther*, se f. eks. Carl C. Christensen, *Fra Vingaarden til Østertorv. En Bydels Historie*, Kbh. 1950, s. 127, 133. 11 *Hugo Matthiessen, De Kagstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark*, 2. opl. Kbh. 1964, s. 77–80, 85–86. 12 *Tager man en tilfældig gadestrækning, f. eks. Dybengsgade i Øster kvarter, og samlæser trykkefrie-dsskrifterne og Rosenlunds dagbog med materiale af mere officielt tilsnit (herom senere), bliver resultatet, at skrifterne og dagbogens pålidelighed generelt synes stor. Selv om den fuldstændige harmonisering ikke kan opnås, er samtlige »lister« påfaldende enige om det totale antal stormede lokaliteter i Dybengsgade.* 13 *Optegnelser af afdøde Etatsraad Schou (død 1840) foranledigede ved Læsningen af Dr. Høsts Skrift »Der Graf Struensee und seine Ministerium, Kopenhagen 1826–27«* skrevet i maj 1837, gengivet i *Carl Bruun, Collecteana 2*, s. 316. (København Stadsarkiv, SA). *Upartiske Tanker* . . . , s. 11. No 2 *Fortsættelse af Frøken-Contorenes Ruin*, u. st. u. å., strofe 2. 14 *Optegnelser af afdøde* . . . , s. 316. 15 *Magistratens kopibog 1772B*, ad nr. 139, jfr. samme, ad nr. 215 og kopibog 1772A, ad nr. 48, 49 og 63 samt magistratens resolutionsprotokol 1771–73, fol. 329 (SA). *Danske Kancelli (DK) E 7*, koncepter og indlæg til 1. departements missiver 5.11.1772, nr. 681 (RA). 16 *DK E 7*, koncepter og indlæg til 1. departements missiver 5.11.1772, nr. 681. Enkelte, løsrevne ansøgninger ligger stadig i *DK E 35*, henlagte sager 1771–73 (RA). 17 *Magistratens kopibog 1772B*, ad nr. 139. Andet offentligt materiale med oplysninger om, hvilke lokaliteter der rammes af urolighederne, er indkvarteringsmandtallene for 1771–72 (SA), hvor der ud for enkelte ejendomme er noteret, at huset er »ruineret«. En liste »Over een Deel Huuse som Natten imellem den 17 og 18 Jan. sidstl. af Pøbelen er bleven Ruineret« (ifølge skriverhånden udfærdiget af politimyndighederne) opremsrer alene 13 ejendomme, se magistratens kopibog 1772A, ad nr. 270 (SA). 18 *Upartiske Tanker* . . . , s. 11. 19 *Det faktiske antal »uskyldige«* efter magistratens skøn er i virkeligheden beskedent, da der i vid udstrækning er addressesammenfald for grupperne I og VIs vedkommende. »Liste over alle de saakaldede lystige Verter her i Kjøbenhavn, som skjønker Punch-Viin med de dertil behøvende Piger, samt hvor mange enhver holder til sit Nærings Brug«, i *Carl Bruun, Collecteana 5*, s. 113–14 (SA). Af denne listes ialt 45 optalte puncheværter blev de 31 stormet under Udfejlsesfesten. Listen er formentlig blevet til på overpræsident U. A. Holsteins initiativ, d. v. s. mellem april 1771 og januar 1772, jfr. C. A. Trier, *Ulrik*

Adolf Holstein (1731–1789). Studier over den oplyste Enevældes første Dage i Danmark, Kbh. 1916, s. 135. 20 Harald Langberg, Dødens Teater . . . , s. 37. 21 Letters from an English Gentleman On his Travels through Denmark concerning the late Transactions in Copenhagen etc., London 1772, s. 12–13. Kiøbenhavns Pro Memoria over den meget merkverdige Begivenhed som skede den 17 Januarii 1772, Kbh. u. å., strofe 19. Upartiske Tanker . . . , s. 17 (skal være s. 33). Brev til disse Tidens Skribentere og Forsvars Skrift for Contoирnerne, med hosføyede Erindringer til alle unge og bemidlede Mennesker. Skrevet af Cloris, Phyllis og Doris, tilligemed et poetisk Tillæg af Coridon, Kbh. 1772, s. 4. Brev fra den Londonske Pøbel til Pøbelen i Kiøbenhavn oversadt af det Engelske ved en dansk Coffardie MaTroS, Kbh. u. å., s. 12. Svend Cedergreen Bech, Brev fra Dorothea . . . , s. 282–83. 22 Københavns politi, perioden indtil 1793, korrespondanceprotokol 1A 1766–74, under 18.1.1772 (Landsarkivet for Sjælland m. m. LAS). 23 DK F 12 koncepter og indlæg til sjællandske tegnelser 2.2.1793, nr. 104 & 125, protokol B, fol. 31 (RA). 24 Samme, protokol A, fol. 82. Til stede var f. eks. en billardholder, en juveler, en gift kone, en ekspeditionssekretær i Danske Kancelli, en bager, en fuldmægtig, en murermester og en musik- og tegnelærer. 25 En Engelsk Supken til Struensee I Anledning af den, der i Avisen komplimenteret Faderen til det uskyldige Foster, kaldet: Den brave Holmens Magtes glade Indtog i de smukke Huse etc., Kbh. 1772, s. 14. 26 Udtrykket »ringleaders« er revolverjournalisten John Browns, se hans The Northern Courts, containing original Memoirs of the Soverreigns of Sweden and Denmark since 1766 including the extraordinary vicissitudes in the lives of George III 1, London 1818, s. 147–48. 27 Om anonyme ledere f. eks.: Den paa sin egen Regning . . . , s. 7. De betydelige Forandringer ved det Kongelige Hof som af Kiøbenhavns Indvaanere med glæde hørtes og saaes Fredagen den 17 Januarii 1772, Kbh. 1772, s. 6. Nyeste Beskrivelse over Hun-Cantorenes Udfeylses-Fest paa den Extraordinaire Flyttetid i deres Gader, som skede ved Creti og Pleti om Natten til den 18de Jan. 1772. Tilligemed den flyttende Skares Begrædelse over, at Udfeylsens Fest ey maatte blive holdet oftere end den ene Nat. Kan af Liebhavere synges som Jephthas Viise, Kbh. 1772, strofe 12. Charlotte Biehls tolkning: Charlotte Dorothea Biehl's Breve om Kong Christian VII. Udgivne efter Originalerne af L. Bobé, Kbh. 1905, s. 440 ff + note. Søren Rosenlund peger på udenrigsminister Osten som ophavsmand, se (Søren Rosenlund), Anonym Dagbog . . . 28 Struensee et la cour de Copenhague 1760–1772. Mémoires de Reverdil . . . v. Alexandre Roger. Paris 1858, s. 341. 29 Upartiske Tanker . . . 30 En Engelsk Supken . . . 31 Københavns politiret, 2. protokol 1777–79, forhørsprotokol nr. 1, fol. 565 (LAS). 32 Samme, 1. protokol 1779–81, forhørsprotokol nr. 1, fol. 517. 33 Letters from an English Gentleman . . . 34 DK E 35, henlagte sager 1771–73, udateret skrivelse i lægget »Københavns Finance Vesen, Politie etc. angaaende 1770« (RA), jfr. Københavns politi, perioden indtil 1793, kancellibreve 1727–73, under 2.4.1771 (LAS). 35 Holger Hansen, Kabinetstyrelsen i Danmark 1768–1772. Aktstykker og Oplysninger 2, Kbh. 1919, s. 586. Samme, Inkvisitionskommissionen af 20. januar 1772. Udvalg af dens Papirer og Brevsamlinger til Oplysning om Struensee og hans Medarbejdere 1, Kbh. 1927, s. 25. 36 P. Fr. Suhm, Efterretninger om de danske Konger efter Souverainiteten, Ny kgl. Saml. 1728, 2°, fol. 15v (Det kgl. Bibliotek). 37 Julius Clausen og P. Fr. Rist (red.), Blade af Rector Joh. Henr. Taubers Dagbøger, Kbh. 1922, s. 117. (A. C. Gaspari), Urkunden und Materialien zur nähern Kentniss der Geschichte und Staatsverwaltung Nordischer Reiche 2. Fortz. (Hamburg) 1790, s. 225–34. Edvard Holm, Danmark-Norges Historie fra Den store Nordiske Krigs Slutning til Rigerens Adskillelse (1720–1814) 4:2, Kbh. 1902, s. 43–46. 38 Se teksten i skillingstrykket »Alamodisk Sorge-Sæt« og i »Den knusede Ponce-Bolle«, jfr. Fr. C. Krohn, Samlinger . . . , nr. 1633 og 1635. Et Par Ord fra de endnu huusvilde Nat-Nympher til Grev Struensee, forfattet i deres sidst afholdte Conseil i Dukke-Skabet og til Trykken befordret af en drukken Engelskmand, Kbh. 1772, strofe 10. 39 Harald Langberg, Dødens Teater . . . , s. 38. 40 Erling Olsen, Danmarks økonomiske historie siden 1750, Kbh. 1967, s. 106–07. Hans Chr. Johansen, Carl August Struensee: Reformier or Traditionalist?, i Scandinavian Economic History Review vol. 17, 1969, s. 179–98. 41 Astrid Friis og Kristof Glamann, A History of Prices and Wages in Denmark 1660–1800 1, London, New York, Toronto 1958, s. 157. Poul Thstrup, The Standard of Living in Copenhagen 1730–1800. Some methods of measurement,

Kbh. 1971, s. 58–59, navnlig fig. 5, s. 60. Carl Bruun, Kjøbenhavn 3, Kbh. 1901, s. 301. 42 En artig Samtale imellem en gammel Jydsk Rofferske og en gammel Siøllandsk Bonde-
mand som havde en Kurv paa Nakken og raabte med Æg, Kbh. u. å., s. 7–8. Hiertestyrkende
Draaber imod Qvalm og Sorg for de skadelidende Brødre og Søstre, som den 17 og 18 Januarii
bleve ruinerede. Distilleret af gammel Søstre, som med et oprigtig Hierte tager Deel i deres til-
føjede Skade, Kbh. 1772, s. 15. Den brave Holmens Magtes glade Indtog i de smukke Huse
paa den mærkværdige St. Antonii Dag 1772, Kbh. 1772, s. 8. 43 Om fysisk vold på personer
meldes der intet. Tværtimod. Se f. eks. (Søren Rosenlund), Anonym Dagbog . . . og Struensée
et la cour . . ., s. 340–41. 44 George Rudé, *The Crowd in History* . . ., s. 238. 45 Samme,
Hanoverian London . . ., s. 184. 46 Analysen er Daniel Defoes. Gengivet og diskuteret i
George Rudé, *Hanoverian London* . . ., s. 37 ff. 47 Struensée et la cour . . ., s. 341.
48 Gengivet i Fr. Schiern, *Bidrag* . . ., s. 734, note **). 49 Udfejelsesfesten er set i et
større, både dansk og europæisk perspektiv i: Henrik Stevnsborg, *Fra Den store Udfejelsesfest
til Tømrestrejken*, i *Fortid og Nutid*, 1980, under udgivelse.

Summary

»Pulling down« Brothels in Copenhagen, January 17–18, 1772

As a result of a coup, Danish dictator Count J. F. Struensee was ousted from power on January 17, 1772. Jubilation amongst the inhabitants of Copenhagen was riotous and resulted in the »pulling down« of suspected brothels on January 17–18, 1772. Sympathizers of the mayhem dubbed the violent events *Den store Udfejelsesfest* (i. e. The Great Clean-Up Party).

As an attempt to explain this *Udfejelsesfest*, the article takes as its point of departure the diffuse source material of the time as well as Georg Rudé's research on »the crowd in history«. Contemporary penny prints and penny pamphlets relate in detail the systematic destruction of suspected brothels and their contents. Two penny pamphlets as well as an unpublished *diary* furthermore contain street-by-street catalogueing of people and locations that were targeted for attack. The tally of stormed brothels as cited by those and various other sources, however, reveal disagreement, ranging from a count of 56 to one of 77. Nevertheless, a minimum total could be set at 59.

Also more official sources exist as to the extent of destruction during the *Udfejelsesfest*. To meet with economic demands in connection with reconstructing the razed and otherwise vandalized property a public collection was accepted both by the City of Copenhagen and by the Crown. Applications were accepted for compensation requiring the applicant's name, address and extent of damages. The communal authorities then were to judge not only what a realistic sum was for compensation but which applicants were rightly suspected of running brothels or housing »loose Women«. Undoubtedly, a minority who were not into prostitution experienced losses during the riots. However, the target groups of the entire action were so-called *punch-innkeepers*, the type of brothel, or quasi-brothel, that flourished in Copenhagen in the times of Struensee.

The rioters have persistently been described as »the mob«. But the question is, how much shall we ascribe to the term »mob«? It seems that this term in particular has been a most handy one in the eighteenth century as a label to participants in city riots and it should not be accepted on face value. Furthermore one of the many contemporary penny pamphlets, bearing status as an eye-witness account, distinguishes how also proper citizens were involved during the *Udfejelsesfest*.

With regards to motive various explanations are offered. First and foremost the rioters are claimed to be a flock of senseless, drunken troublemakers. This seems *too easy* an explanation. And it is unsustainable. Another viewpoint, offering a higher degree of rationality, was that the riots was a reaction »against an enormous and unrestrained debauchery«. The Struensee-regime by an act of law in April, 1771 gave the prostitutes a free hand it was claimed, so that the city was on the verge of becoming a Sodom and Gomorrha. It can not be rejected that reli-

gious and moral motives to some extent have been an actual impetus for a lesser or greater part of the rioters who have experienced Struensee and immorality as synonymous.

Some pamphleteers, however, hinted at another motive for the systematic campaign against prostitution and brothels – one of an economic nature. The Struensee-epoch in fact was witness to an economic crisis for Copenhagen. Under Struensee the statesubventioned manufactures and factories in the city were given up. Unemployment came to reign and Copenhagen at the same time was haunted by a catastrophic food-shortage during the winters of 1770/71 and 1771/72. Alone among the population of Copenhagen one group made money in this time of crisis – viz. the prostitutes and the brothel-keepers. For this reason, it seems plausible, they eventually became the scapegoats for the fatal economic conditions in 1771–72.

In this connection there are grounds to note the form of action used during the *Udfejelsesfest*: the determined vandalism against property and never against people. As laid out by George Rudé, exactly this kind of action is the general earmark of the preindustrial, European social protest of the 18th and 19th centuries. Behind the riots in Copenhagen during January 17–18, 1772 thus probably did not simply lie a moral and religious based hatred towards the dictator and his alleged converts the brothel-keepers and the prostitutes. Economic frustration and great want had, in 1771–72, become a theme able of uniting the very poorest in society with citizens higher up the social ladder. The *Udfejelsesfest* may be viewed as a belated social mass protest towards the Struensee-regime, born of the still severer living conditions in the preceding couple of years.

Summary by Robert Storace, M. A.